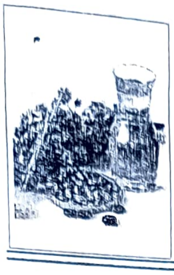

एरण्डतैल - एक बहुउपयोगी औषध

वैद्य मदन बन्सिधरराव टोंगे

बहुता तत्र योग्यत्वम्अनेकविध कल्पना।
संपच्चेति चतुष्कोऽयं द्रव्यांणा गुण उच्यते।। च.सू. ९/७

चरक संहितेत चिकित्सा चतुष्पाद खालील प्रकारे सांगितले आहेत.

१. भिषक् (वैद्य) २. द्रव्य (भेषज)
३. गुणवान उपस्थाता (परिचारक) ४. रोगी

प्रशस्त भेषजाची लक्षणे – १. बहुता: मोठ्या प्रमाणात सहज उपलब्ध होईल. **२. तत्र योग्यत्वम्** : रोगहरण करण्याची क्षमता.
३. [illegible]कविध कल्पना : विविध प्रकारच्या कल्पना करता याव्यात. ४. **संपन्न** : रस, गुण, वीर्य, विपाक यांनी संपन्न असावे.

प्रशस्त भेषजाची सर्व लक्षणे एरण्डास लागू पडतात. एरण्ड हे संपूर्ण भारतात सहज व मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध असणारी वनस्पती आहे. महाराष्ट्र, बंगाल व तामिळनाडू मध्ये व्यापारी दृष्ट्या तेलबियासाठी लागवड करतात. प्राचीन काळापासुन बृहतत्रयी, लघुत्रयी पासून एरण्ड तैलाचा वापर चिकित्सेत अभ्यंतरतः आणि बाह्यतः केलेला आढळतो.

महर्षी चरकाचार्यांनी एरण्डाचा भेदनीय, स्वेदोपग, अंगमर्दप्रशमन, मधुरस्कंध या गणात उल्लेख केला आहे.

सुश्रुताचार्यांनी विदारीगंधादि, अधोभागहर, वातसंशमन या गणात उल्लेख केला आहे.

रस[illegible]क :

रस – मधुर, तिक्त, कटु, **विपाक –** मधुर, **वीर्य –** उष्ण,
गुण – स्निग्ध, तीक्ष्ण, गुरू, सूक्ष्म, पिच्छिल
दोषघ्नता – प्राधान्याने वातघ्न, त्रिदोषघ्न

उत्कृष्ट आमपाचक म्हणून सामवातावरील श्रेष्ठ द्रव्य.

बाह्यउपयोग :

कटिशूल, गृध्रसी, पार्श्वशूल, आमवात, वातरक्त, स्तनशोथ इ. मधील वेदना व शोथावर उपयुक्त वेदनाशामक, शोथहर, शूलहर कार्य करते.

एरण्डतैलात वात भिजवून पेटवून तयार केलेले काजळ हे चक्षुष्य व नेत्र शोथात उत्तम कार्य करते.

एरण्डतैलाचे थेंब डोळ्यात टाकल्याने प्राकृत दृष्टी ठेवण्यास मदत होते. चष्माचा नंबर वाढणे अशा विकृतीत फायदा होतो. एरण्डतैल हे नेत्रास बल्य आहे. तेथील पेशींचा ग्रह, स्तंभ कमी होऊन नेत्रस्नायुमधील लवचिकता वाढून प्राकृत दृष्टीसाठी उपयुक्त ठरते.

योनिशूल, गुदशूल यामध्ये पिचु धारणार्थ दिल्याने शूल कमी होतो. शिरःप्रदेशी व भुवया याठिकाणी अभ्यंग केल्यास केश्य म्हणून कार्य करते व केस गळती थांबते. एरण्डतैलाचे विविध संहिता व निघंटु मधे आलेले गुण, कर्म व व्याधीघ्नता.

गुण : १) तीक्ष्ण २) उवण ३) पिच्छिल
४) गुरू ५) सूक्ष्म ६) विस्र

एरण्डतैलाची संहिता व निघंटुमध्ये आलेली कर्मे :

१) वृष्य	२) त्वच्य	३) वयस्थापन
४) मेधाकर	५) कांतिप्रदम	६) बलप्रदम्
७) योनिविशोधन	८) शुक्रविशोधन	९) ज्वरघ्न
१०) शूलहर	११) वातहर	१२) विट्भेदी
१३) श्लेष्मवर्धन	१४) दीपन	१५) शोधन
१६) स्रोतोविशोधन	१७) सर	
१८) स्मृतिविवर्धनम्	१९) बलविवर्धनम्	
२०) आरोग्यविवर्धनम्	२१) शुक्रविवर्धनम्	
२२) कृमिदोषनाशन्	२३) रसायनोत्तमम्	
२४) स्तन्यवृद्धीकर	२५) स्तन्यशोधन	२६) बल्य

एरण्डतैलाची संहिता व निघंटुत आलेली व्याधीघ्नता :

१. विषमज्वर	२. हृदोग	३. पृष्ठशूल
४. गुह्यशूल	५. वातोदर	६. आनाह
७. गुल्म	८. अष्ठिला	९. कटिग्रह
१०. वातरक्त	११. ब्रध्न	१२. शोथ
१३. आमविद्रधी	१४. आमवात	१५. जीर्णज्वर
१६. अर्श	१७. प्लीहारोग	१८. उदावर्त
१९. योनिरोग	२०. शुक्रगद	२१. गृध्रासि
२२. पक्षवध	२३. वातव्याधी	२४. आवृत्तवात
२५. मेदावृत्त वात	२६. कफावृत्त वात	२७. रक्तावृत्तवात
२८. पित्तावृत्तवात	२९. व्रणशोथ	३०. आनाह
३१. त्रिबंध	३२. पृष्ठशूल	३३. कुष्ठहर
३४. वातकंटक	३५. वृद्धि	३६. अपतानक

चरकसंहिता :

एरण्डतैलं मधुरं गुरू श्लेष्माभिवर्धनम्।